

Fatih Harbiye Romanında Doğu-Batı Dualitesi ve Toplumsal Dissosiyasyon

Öğr. Gör. Dr. Meliha Yonca Erdem

İstanbul Şişli Meslek Yüksekokulu,
Ortak Dersler Koordinatörlüğü, Türk Dili Birimi,
melihayoncaerdem@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-8293-2458>

Prof. Dr. Erdinç ÖZTÜRK

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü,
Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Psikotravmatoloji ve Psikiyatri
Araştırmaları Birimi, Direktör, Türkiye,
erdincerdinc@hotmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-1553-2619>

Özet

Modern Türk edebiyatının yazarlarından Peyami Safa, hemen hemen tüm eserlerinde Türk toplumunun girift bir meselesine, Doğu-Batı dualitesine yer verişle bilinir. Yazarın Doğu-Batı dualitesini karakter-mekân-zaman üçgeninde ve temsili unsurlarla işlediği *Fatih Harbiye* adlı romanı ise bizzat kendisinin edebî anlayışı hakkında genel yargılara ulaşabilmeyi sağlayan bir edebî eser olduğu kadar Türk toplumunun kültürel yaşam tarzını biçimlendiren her bir unsurun kendi içindeki “iki çehreli”liğini ortaya koymasıyla da dikkati çeker. *Fatih Harbiye*, Dissoanaliz Kuramı kapsamında toplumsal dissosiyasyon kavramını temele alan bir bakışla incelenmeye müsaittir. Toplumsal dissosiyasyon, bireyin bilinç düzeyinde yaşadığı entegrasyon yitimine, bölünmeye yahut parçalanmaya benzeyen psikopatojen yönelimin yine bu bireylerin meydana getirdiği topluluklar ve toplumlarda da kitlesel bir şekilde açığa çıkmasıdır. *Fatih Harbiye*’de ana karakter Neriman ekseninde işlenen Doğu-Batı dualitesi; diğer roman karakterleri, olayların geçtiği mekân ve zaman dilimiyle desteklenerek toplumsal dissosiyasyonu örnekleyen bir meseledir. Romanda Neriman, Türk toplumunun içinde bulunduğu dissosiyasyonun temsili karakteridir. Neriman’ın “öz kimliği inkâr”dan sebep “kimlik erimesi” ile

“kendileşme” arasında yaşadığı gelgitler esasen topluma has dissosiyatif görünümün ta kendisidir. Bu çalışma, bir toplum ruhunun dualiteler çerçevesinde yaşantıladığı “çoklu bilinç” hâlini, entegrasyon yitimini yahut dissosiyasyonu temsili anlamlarla örülmüş “*Fatih-Harbiye*” romanı üzerinden değerlendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Fatih-Harbiye, Doğu-Batı Dualitesi, Dissoanaliz, Toplumsal Dissosiyasyon, Kendileşme*

East-West Duality And Societal Dissociation In The Novel *Fatih Harbiye*

Abstract

Peyami Safa, one of the writers of modern Turkish literature, is known for including an intricate issue of Turkish society, the East-West duality, in almost all of his works. The novel *Fatih Harbiye*, in which the author deals with the East-West duality in the character-space-time triangle and with representational elements, is a work that enables general judgements to be made about his literary understanding, as well as revealing the “two faces” of each cultural element that shapes lifestyle of Turkish society. *Fatih Harbiye* is suitable to be analyzed with a perspective based on the concept of societal dissociation within the scope of Dissoanalysis Theory. Societal dissociation is a mass manifestation of the psychopathogenic orientation, similar to loss of integration, division, or fragmentation experienced by individuals at the level of consciousness communities and societies formed by these individuals. In *Fatih Harbiye*, the East-West duality, dealt with on the axis of the main character Neriman, exemplifies societal dissociation by being supported by other novel characters, the place and time period in which the events occur. In the novel, Neriman is the representative character of the dissociation in Turkish society. Neriman’s tides between “identity dissolution” due to “denial of self-identity” and “individuation” essentially dissociative perspective of society. This study evaluates the state of “multiple consciousness”, loss of integration, or dissociation experienced by the soul of society within the framework of dualities through the novel “*Fatih-Harbiye*”, which is woven with representational meanings.

Keywords: *Fatih-Harbiye, East-West Duality, Dissoanalysis, Societal Dissociation, Individuation*

GİRİŞ

Edebiyat eserleri özellikle romanlar, okuyucu kitle için hem kendisi hem de çevresiyle bağ kurabilmeyi sağlayan psikotoplumsal eksenli görsel araçlardır. Bu bağ kurma kişinin entelektüel donanımı, yaşam öyküsü, kimliği, alışkanlıkları, yetiştirilme tarzı, inançları, değerleri ve içinde yaşadığı kültür gibi birçok öğeyle ilişkilidir. Romanlar bizler için bazen bir gözlem, bazen bir öğrenme, bazen bir hesaplaşma, bazen ise kendi kendisiyle bir iç iletişim kurma özelliği taşıyabilir. Bir yandan romanlar, kendimiz ve “içbilincimiz” için bir giriş kapısı olabilir veya bölünmüş benliklerimizi ve “parçalı realite algılarını” ya da “bilinç bozumlarımızı” belirli oranlarda onarabilir hatta onları entegre edebilir (Öztürk, 2022c: 53). Bu makalede Peyami Safa (2023)’nın *Fatih Harbiye* romanı dissoanalitik kuram açısından değerlendirilmiştir. Dissosiyasyon kavramı genel bir ifadeyle “ruhsal entegrasyonun kaybedilmesi ya da kesintiye uğraması” anlamına gelir. Bu fenomen; bireydeki “bilinç, hafıza, kimlik, duygu, algılama, beden temsili, motor kontrol ve davranışın” entegrasyonundaki bozukluk ve/veya aksaklık olarak ifade edilebilir (APA, 2018: 291). Başka bir ifadeyle dissosiyasyon, “travmatize ve bölünmüş çoklu bir bilinç sisteminin aşırı ve yoğun entegrasyon çabası” olarak tanımlanabilir (Öztürk, 2022c: 46). Toplumsal düzeyde açığa çıkan dissosiyatif yapı ise öz itibarıyla travmatik psikojen oluşum ile ilişkilidir. “Dissosiyatif yaşantılar, tek tek bireylerde oluşmasına benzer bir psikopatojen yönelimle bu bireylerin meydana getirdiği topluluklar ve toplumlarda da kitlesel bir şekilde” açığa çıkabilir (Öztürk, 2022a: 8-9).

Kimlik kavramının travmalarla karakterize “çoklu bilinç sistemi” ve “çoklu bellek fenomeni”ne hem bireysel hem de toplumsal her unsurla ilişkisel devingenlikle inşa edilen “Dissoanaliz Kuramı”, bir travma terapisti, bir psikotravmatolog ve bir psikotarihçi olan Erdinç Öztürk’ün yürüttüğü modern psikotravmatoloji çalışmalarından köken alır (Öztürk, 2022a: 1). Dissoanaliz, “travma ve dissosiyasyon” odaklı yenilikçi psikotravmatoloji yaklaşımlarının edebiyata uyarlanması mümkün kılabilir. Travmatize bireylerin ve psikotoplumsal baskıyla kontrol edilerek idare edilen toplumların dissoanalizleri yapılamadığı müddetçe hiçbir millet, “şiddet odaklı ve borderline eksenli psikopatojen bileşenlerinden kurtulamaz.” Dissoanalizin esas gayesi gelişim ve değişime açık, barış odaklı, ilişkisel karşılıklılığı olan entegratif bireyler ve toplumlar yaratmaktır. Bu eksenle Öztürk’ün geliştirdiği “dissoanaliz kuramı”, yalın bir ifadeyle “psikokomünal terapi”nin ta kendisidir. Dissoanalitik

temel motto, insan kökenli bireysel travmaların insan kökenli toplumsal travmalara transforme olduğu gerçeğidir (Öztürk, 2022b: 1359).

Erdinç Öztürk’ün Dissoanaliz Kuramı’na göre toplumsal dissosiyasyon kavramını ele almadan evvel bu kuram hakkında genel bir tanımlama yapmak gerekir:

“Bireysel ve toplumsal travmaların mümkün olan en kısa sürede hem tedavi edilmesi hem de sonlandırılması adına önleme stratejileri odaklı psikotoplumsal teorilerin geliştirilmesi ve erken yaşta başlayan kronik çocukluk çağı travmalarıyla en yakın ilişkiyi gösteren başta dissosiyatif bozukluklar olmak üzere travma kökenli ruhsal hastalıklar konusunda psikotravmatoloji ve psikotarih perspektifli klinik kökenli modern psikoterapi yöntemlerinin yapılandırılması ile bu bireysel ve toplumsal travmaların altında yatan temel dissosiyojenik bileşenlerin holistik bir yönelimle nötralize edilmesidir.” (Öztürk, 2022a: 8-9).

Dissoanaliz kuramına göre toplumsal dissosiyasyon, yaşantılanan dualite yahut bölünme/parçalanma sonucu toplum ruhundaki entegrasyon yitimi ve bir topluluğu asli olarak birleştiren kolektif bilinçte bozulmanın baş göstermesidir. Dissosiyatif süreci toplumsal düzeyde ele alan araştırmacılara göre, bir insanın psikolojik varlanışında içinde bulunduğu toplumsal yapının dinamikleri etkilidir. Kişilerarası etkileşimde, özneların benimsediğı kültür ile ilişkili unsurlarda (dil, din, iktisat, eğitim, sanat, coğrafya, gelenekler vb.) ve çevresel şartlarda ortaya çıkan dualiteler ya da açmazlar toplumsal dissosiyasyonun oluşumunda önemli bir etkiye sahiptir. Bu kuram bir yandan bireyin yaşadığı olumsuz yaşam deneyimleri ve bilinçdışı süreçlerin güncel sorunlara etkisini anlamaya çalışırken diğar yandan öznenin geçmiş travmaları ile şu anki kişisel ve ruhsal bütünlüğü arasındaki bağlantılara odaklanır (Öztürk, 2022a: 8-9; Öztürk, 2020).

Çocukluk çağı travmaları, kültürel travmalarla hatta süregelen baskılarla eşlenik olarak toplumsal dissosiyatif yaşantılara dönüşmekte olup toplumsal dissosiyasyon hem şimdiki hem de ardıl kuşaklarda kümülatif etkiler gösterebilmektedir. “Toplumsal dissosiyasyon”, özellikle kültürel travma ile ilişkili disfonksiyonel dinamiklerden sonra ortaya çıkabilmektedir. Toplumsal dissosiyasyon, “istismarcıya bağlanma” ve “istismarcı ile özdeşim kurma” fenomenlerine benzer bir yönelimde fonksiyon görmektedir. Toplumsal dissosiyasyonun etkisiyle olumsuz yaşam olaylarını nötralize edemeyen ve istismarcılarıla özdeşim kuran

hatta istismarcılarına dönüşen bireyler, kendi kompleksli tutumlarından köken alan öfkelerini ruhsal açıdan normal insanlara yönelterek travmatik hayatlarının intikamını onlardan alabilmektedir. Toplumsal dissosiyasyon yaşantılarında bireyler adeta bir histerik körlük ekseninde rasyonaliteden uzak kararlar alırlar hatta kendilerinden uzaklaşırlar ki bu dissosiyojen süreç bütün gruplarda her türlü dual açmazların ve travmatik girdapların ana kaynağını oluşturur (Öztürk, 2022b: 1360).

Nasıl ki bir bireyin iç dünyasında yaşadığı dualiteler akabinde yine bireyin iç dünyasında dissosiyatif reaksiyonları, diğer bir deyişle ruhsal bölünmeyi doğurabiliyorsa toplum yaşayışında ortaya çıkan dualiteler sonucunda da toplumsal düzeyde dissosiyatif reaksiyonlar -toplumların mevcut kolektif bilincinin bölünmesi yahut bir toplumu toplum yapan çekirdek değerler bütünüünün parçalanması durumu- baş gösterebilir. Bu noktada hem bireyi hem de toplumu “içten” etkileyen dualitelerden ortaya çıkan dissosiyatif reaksiyonlar birbirlerini tamamlayan niteliktedir. Birey, toplum bünyesinde riayet edilen duyguları, düşünceleri ve davranışları içselleştirir ki belirgin bir dualiteye yer veren içerik mevcut olduğu zaman, toplumsal düzeyde çözümler yaşanabilmekte olup bu durum direkt toplumsal dissosiyasyon olarak kavramsallaştırılmıştır. Diğer taraftan toplumu meydana getiren her bireyin bilinçliliğinde de dalgalanmalar ya da kesintiler olabilir ki bu da oldukça doğaldır (Öztürk, 2022a: 9; Kruger vd., 2007).

Toplumsal dissosiyasyonu yaşantılayan bir örnek olarak Türk toplumu, Doğu-Batı dualitesini merkezinde barındırır. Bilhassa Doğu-Batı meselesi perspektifinden yaşadığı değerler çatışması son iki yüzyıldır Türk toplumuna adeta “iki çehreli” bir görünüm vermiştir. Dolayısıyla bu durumun parçalanmış yahut bölünmüş bir toplum kimliğinin oluşumuna zemin hazırladığı söylenebilir. Yani Türk toplumunda yaşanan Doğu-Batı dualitesi, akabinde dissosiyasyon toplumu ve tabiatıyla özneyi teşkil etmiştir. Türk toplum yapısını biçimlendiren kültür ile ilişkili unsurlara sirayet eden söz konusu dualite Tanzimat’tan bugüne değin Türk toplumu nezdinde gündem olan bir meseledir. Öyle ki bir Doğu toplumu olan Türk toplumunda Batılılaşma serüveninin açığa çıkardığı dissosiyasyon toplum/özne bugün hâlâ entegrasyonunu tam olarak sağlayamamasıyla dikkati çeker.

“Doğu-Batı meselesinin siyasî ve sosyal bir sorun olarak ortaya çıkışı, 19. yüzyılın birinci çeyreğindeki birtakım gelişmelere kadar götürülebilir. II. Mahmut zamanında modernleşmek isteyen imparatorluğun, kendisinden bu konuda önde olan Batılı devletlerin idari yapılarını ve tekniğini taklit

etmesi, günlük hayatta giderek bir kültür özentisine dönüşür. Siyasî bir endişe ile başlayan batılılaşma, toplumsal alanda da etkisini gösterir ve kültürel bir özelliğe bürünür.” (Bingöl, 2017: 898-899).

Kültüre yakın şahitlik yapan ve kültürü yansıtmak hususunda parlak bir ayna olan edebiyat, filizlendiği toplumun kültürü ile ilişkili unsurlarında var olan “iki çehreli”liği elbette görmezden gelemez ve filizlendiği toplumda açığa çıkan dualiteden beslenir ve bunu bizzat odak mesele hâline getirir. Türk toplumunda Doğu-Batı değerlerinin bir dualite doğurması -bilindiği üzere- modern Türk edebiyatının işlediği temel meselelerden biridir. Modern Türk edebiyatının dâhilinde anılan yazarların/eserlerin ele aldığı Doğu-Batı dualitesi meselesi, bu yazarların/eserlerin “Öztürk (2022b: 1359)’ün Dissoanaliz Kuramı” çerçevesinde değerlendirilebilmesine kapı aralar. Böylelikle Türk toplumunun dissosiyasyon portresini edebî düzlemde çözümleyebilmenin yolu açılır ve psikoloji disiplininin sınırlarında yapılan çalışmalar¹ aracılığıyla edebiyat disiplinine yeni bir bakışla yaklaşmak mümkün olur.

Modern Türk edebiyatının öne çıkan yazarlarından Peyami Safa hemen hemen tüm eserlerinde -Türk toplumunun her bir kültür unsurunda deneyimlediği- Doğu-Batı dualitesi meselesini konu edinmiştir. Bilhassa Peyami Safa’nın yazmış olduğu romanlarda takip edilen olay örgüleri, bu dualiteye işaret eden karakter-mekân-zaman üçgeniyle biçimlenmiştir. Yazarın *Fatih Harbiye* (Safa, 2023) adlı romanı ise söz konusu dualiteyi, karakter-mekân-zaman üçgeninde en belirgin hâlde ortaya koyan edebi eserlerinden biridir. Aynı zamanda yazarın bu romanı, Dissoanaliz Kuramı çerçevesinde irdelenen toplumsal dissosiyasyona emsal teşkil eden bir içeriğe sahiptir. Toplumsal dissosiyasyonu estetik düzlemde somutlaştıran bu roman, Türk toplumunun Doğu-Batı dualitesi odağında yaşantıladığı toplumsal dissosiyasyonun edebî perspektiften ifadesidir. Bu çalışmanın amacı Peyami Safa’nın *Fatih Harbiye* romanı üzerinden işlediği Doğu-Batı dualitesi meselesini Dissoanaliz Kuramı perspektifinden bir toplumsal dissosiyasyon emsali olarak incelenmektedir.

¹ Bu çalışmalara bazı örnekler sıralanabilir: Öztürk, E. (2022). Dissoanaliz ve psikotoplumsal bilinç alyansı kuramı: inkar travması ve dissosiyatif yansıtımlı kimlik geçişi. *Psikotravmatoloji*. Öztürk E. (Ed.) Türkiye Klinikleri; Öztürk, E. (2022). Dissoanalysis as a modern psychotraumatology theory: denial trauma and mass dissociation versus dissociative revolution and psychocommunal therapy. *Medicine-Science*, 11(3); Öztürk, E. (2021). Trauma based alliance model therapy. *Medicine-Science*, 10(2); Krüger C. vd. (2007). Dissociation-a preliminary contextual model. *South African journal of Psychiatry*, 13(1).

BİR TOPLUMSAL DİSSOSİYASYON ROMANI: FATİH HARBİYE

İnsan psikolojisi direngenlik ve devingenliğiyle mevcuttur. Bir bireyde “benlik statik bir yapıya sahip değildir.” Bu doğrultuda özne, “sosyo-kültürel değerler kökeninde hüküm süren dualiteler” karşısında kendi iç dünyasına nüfuz eden dualitelerin yanslarıyla yaşamaya müsait bir mekanizmaya sahiptir. Hatta birey, içinde bulunduğu toplumsal düzende birebir karşılaştığı dualitelere yönelik “persona/maske/kimlik” geliştirir ve söz konusu dualiteyle yoğun bir şekilde mücadele etmeye çabalar (Öztürk, 2022a: 9). “Görünürde iyilik” adına birey, var olan “benliklerini bölmeye” zorlanır ve bu noktada artık “dissosiye özne” kendini “fragmente” kimlikler aracılığıyla ortaya koyar. Aynı şey elbette “dissosiye özne” ile karşılıklı etkileşim hâlindeki “dissosiye toplum”un, yani “fragmente” bir toplum kimliğinin ortaya çıkışı için de geçerlidir (Öztürk, 2022b: 1362; Öztürk, 2021b: 631).

Fatih Harbiye romanı işlediği olay örgüsünde Türk toplumunun yaşantıladığı dissosiyasyonu Doğu-Batı dualitesi temeliyle karaktermekân-zaman üçgeninde verir. Toplumsal yapıyı inşa eden kültür unsurlarının her birine sinen “iki çehreli” görünüm, romanda ana karakteri Neriman üzerinden aksettirilir. Denebilir ki romanda Türk toplumuna özgü olan dissosiyatif portre, bilhassa Neriman karakterine atfedilen özellikler aracılığıyla somutluk kazanır. Neriman aslında arafta bir travmatize karakterdir. Çocukluğundan itibaren hem Doğu’nun hem de Batı’nın yaşayış biçimlerini tanır. Neriman, iki medeniyetin de terbiyesini edinmiştir. Babası ile annesi onu “halis şarklı” alışkanlıklarıyla yetiştirir. Öte yandan büyük dayısının kızlarından gördüğü Batılı yaşam tarzı kendisini tesiri altına alır. Batı’ya karşı muayyen bir ilgisi uyanır (Safa, 2023: 59).

Neriman yirmi iki yaşında bir genç kız olduğunda ise zihniyet bakımından beslendiği bu iki ayrı dünyanın psikolojisinde oluşturduğu baskıyla dissosiyatif reaksiyonlar gösterir; düşünsel, duygusal ve davranışsal açılardan entegrasyonunu yitirir. Öznelliğini gerçekleştirme hususunda zorlanmalar yaşar ve romanın sonuna değin içine düştüğü ikilemlerin ya da travmatik açmazların arasında sıkışır. Bu zorlanma ve sıkışma hâlleri onda kimi zaman konversiyon nöbetleri geçirmeye ve bayılmalara -yani psikosomatik semptomlar göstermeye- kadar ulaşır. Neriman’ı “araf” karakter olarak öne çıkaran unsurlar, çevresindeki insanlarla -diğer roman karakterleriyle- olan etkileşimi, içerisinde bulunduğu mekânlar ve zaman dilimidir.

Neriman'ın babası Faiz Bey ve nişanlısı Şinasi baştan ayağa Doğu'nun temsili karakterlerdir: Faiz Bey Doğu edebiyatına ve musikisine ilgisiyle, Mevlânâ ile Gazâlî'ye olan sevgisiyle; Şinasi ise Dârülelhan'nın alaturka bölümünde öğrenci oluşuyla, kemençe çalışıyla, kılık kıyafetindeki özensizliğiyle ve dağınıklığıyla Doğu medeniyetini aksettirirler ve Batı'yı yaşam anlayışlarının her bir cephesinde reddederler. Şüphesiz Doğu'nun temsili olan bu iki karakter Neriman'ın yaşantısına belli bir yörünge çizmek noktasında tesirlidirler. Diğer taraftan Neriman'ın Dârülelhan'nın alafranga bölümünden Macit ile tanışması, Macit'in Batılı tarzdaki yaşantısı ve onunla gizli randevularda bulunması; aynı zamanda Şişli'de oturan dayısının kızlarının Batı özentili yaşam tarzları Neriman'ı Batı'ya yaklaştıran cepheyi teşkil eder. Neriman çevresiyle etkileşimi neticesinde iki ayrı yaşayış tarzına, değerler sistemine; daha genel bir ifadeyle kültürel yapıya maruz kalır. Bu maruz kalış, iç dünyasında gitgide bir gerilim odağına dönüşen Doğu-Batı dualitesini meydana getirir. Akabinde Neriman ikircikli bir haletiruhiye edinimiyle dissosiye bir görünüm sergilemeye başlar. Âdeta iki ayrı kimliğe sahip olur ve kimliğinde ortaya çıkan çözülme hâli belirginlik kazanır.

Neriman'ı burnundan yakalayan şey, Doğu'nun temsili olan nişanlısı Şinasi'yi sevmesine rağmen Macit'in Batılı mizacından etkilenmesi ve ondan hoşlanmasıdır. Bu bağlamda Neriman'ın kimliğinde ortaya çıkan bölünme/parçalanma yahut dualite önce duygu dünyasında başlar, sonrasında ise düşüncelerine ve hatta davranışlarına sirayet eder. Neriman ruhsal entegrasyon yitimiyle karşı karşıyadır. Neriman, Macit'le tanıştıktan sonra Şinasi'yi beğenmez olur ve ondan gitgide uzaklaşır. Ardından Fatih semtinde babası Faiz Bey'le idame ettirdiği Doğulu -yani geleneksel- yaşam düzenini sorgular hâle gelir ve mevcut yaşayış biçiminin dışına çıkmayı arzular. Kimi zaman yaşamının odağındaki Doğu gerçeği karşısında dissosiye olarak öfke nöbetlerine tutulur, hatta baygınlıklar geçirerek psikosomatik semptomlar sergiler. Kimi zaman da yalana başvurup Macit ile Beyoğlu'nun modern mekânlarında gizli gizli görüşür ve onunla vakit geçirmekten geri durmaz. Neriman, Şinasi ile Macit arasında kalarak da olsa Doğu-Batı dualitesini yakından tecrübe eder ve psikolojik perspektifte iki ayrı benlik arasında gelgitler yaşar. Bu, Neriman'ın kimliğinde alenen dissosiye bir görünümü açık eder: “Şinasi Neriman'ın gözünde, aileyi, mahalleyi, eskiyi, şarkı temsil ediyordu; Macit yeninin, garbın ve bunlarla beraber meçhul ve cazip sergüzeştlerin mümessili ve namzediydi. Bu iki genç, Neriman'ın ruhundaki iki cepheyi

bütün vuzuhuyla şuura çıkardılar.” (Safa, 2023: 60) Söz konusu görünüm Türk toplumunun bizzat yaşantıladığı çağsal dissosiyasyonun ta kendisidir ki Neriman da zaten bu bağlamda Türk toplumunun ferdî temsilidir. Neriman’ın Doğu ile Batı’yı temsil eden iki erkek arasında kalarak iç dünyasında yaşadığı bölünme/parçalanma yahut dualite, Türk toplumunun ruhunda -iki medeniyet arasında kalması neticesinde- oluşan “kimlik erimesi” ile “kendileşme” arasındaki ince çizgiye tekabül eder.

Bu bağlamda Neriman’da -yani aslında Neriman karakterinin temsil ettiği Türk toplumunda- gözlemlenen psikopatolojik durumu daha da anlaşılır kılabilmek adına Dissoanaliz Kuramı’ndan istifade ederek “kimlik erimesi” ile “kendileşme” kavramlarını açıklama yoluna gidilmelidir. Erdinç Öztürk’ün söz konusu kuram odaklı geliştirdiği açıklamalarına göre, dualitelerin her biçimi bireyin -dolayısıyla toplumun da- ruhsal entegrasyonunu kesintiye uğratabilen ve hatta parçalayabilen/bölebilen uyarıcılardır. Bu tarz uyarıcılar bireyde/toplumda aşırı uyarılmaya yol açtığı takdirde bireyin/toplumun duygusal, düşünsel ve davranışsal düzeylerde maladaptif bir hâle büründüğü görülür. Birey/toplum yaşama dair kaybettiği uyumu tekrar sağlayabilmek adına “normal düzeyde” dissosiyatif tutum ve davranışlar sergileyebilir. Aktüel hayatın dissosiyasyonu ya da normatif dissosiyasyon olarak kavramsallaştırılan bu yaşantılar, öznelere olağan stresli olaylara karşı belirli ölçüde korur. Aktüel hayatın dissosiyasyonu, uyum odaklı dissosiyatif reaksiyonlardır. Örneğin, bireyin/toplumun ruhsal dengesini kaybetmesine sebep olan ve bireyi/toplumu yaşamının akışına uyum sağlamakta zorlanmaya sevk eden her ne ise ona makul düzeyde boyun eğebilir ve bizzat o şeyi destekleyen kriterlerde bir kimlik geliştirebilir. Eğer ki bu tutum ve davranışlar, dissosiyatif kimlik bozukluğundaki alter kişilik düzeyine varırsa kendi öz kimliğini inkâr eden bir birey/toplum portresi ortaya çıkabilir. Bilhassa öz kimliği inkâra yol açan dominant unsur her kim/ne ise -ki bu bir lider, ideoloji ya da kültürel empoze de olabilir- onun etkisiyle birey/toplum kendi kimliğine yabancılaşır, kendi kimliğinden uzaklaşır ve hatta kendi kimliğini daraltır. Bu durum bizzat ilgili kuram çerçevesinde “kimlik erimesi” olarak ifade edilir. Böylelikle birey/toplum öz kimliğinin üstündeki dominant unsur karşısında kendini inkâra gider ve yaşantıladığı “kimlik erimesi”ni kuşaklararası, hatta kuşaklaraşırı bir problematiğe bile dönüştürebilir. Öz kimliği inkâr, âdetâ “tarihsel kader” hâline gelebilir ki bunun bir diğer adı “self sabotaj”tır. “Self sabotaj” bir bireyin/toplumun “bütün dissosiyojen eyleme vuruşlarının ana motivatörüdür.” (Öztürk,

2022a: 26, 29, 31) Bunlarla birlikte “kimlik erimesi”nin hemen karşısında duran kavram ise “kendileşmek”tir. Bu kavramın dâhilinde bir bireyin/toplumun öz değerlerinden kopuk olarak orijinalitesini var edemeyeceği vurgulanır. Böylelikle birey/toplum “kendi” olamaz ve ikircikli bir ruhsal yapıya sahip olur:

“Kendileşmek psikojen varlığımızı eskisinden daha iyi ve daha gelişmiş bir hâle getirerek hayatın üstesinden gelme, orijinallüğimizi koruyabilme, optimal mesafemizi sağlayabilme ve potansiyellerimizi var edebilme çabalarımızın yaratımsal bir bütünüdür. İnsanlık tarihinde esas olan kendileşmektir, kendileşemeyen her insan tarih sahnesinde bir tekrarı deneyimler ve kopyaya dönüşür hatta yok olmaya mahkûm olur.” (Öztürk, 2022a: 29)

Kendileşebilen bir toplumda “kimlik erimesi” yaşanmaz, entegrasyon hâkimdir. Nitekim kendileşme, aynı zamanda kolektif bilincin oluşumu demektir. Kolektif bilinç, bir kitleyi toplum yapan “temel inançlar ve değerler”ile karakterizedir. Bir bireyin seçim zorundallığında kolektif bilinç etkisini göstermeye başlar. Bu etki, toplumu meydana getiren her bireyin yakın düzeyde duygu, düşünce ve davranışta buluşmasını sağlar (Kaplan, 1934: 318). Sonuçta toplumsal dissosiyasyon, toplumu biçimlendiren değerlerin korunmasıyla yahut yeni bir toplumu inşa edecek ortak değerler yaratımıyla entegrasyona evrilebilir (Öztürk, 2022a: 34). *Fatih Harbiye*’de Türk toplumunun yaşadığı dissosiyasyon, diğer bir deyişle kolektif bilincin çözülmesi Neriman’ın -Doğu’nun- Macit -Batı- ile, yani dominant unsur ile karşılaşması neticesinde “kimlik erimesi” ile “kendileşme” arasında yaşadığı gelgitlere tekabül eder.

Neriman’ın dissosiyasyon görünümünü pekiştiren bir diğer unsur içerisinde bulunduğu mekânlardır. Neriman, babası Faiz Bey ile Fatih semtinde ikamet eder ki burası Doğu’nun temsili mekânıdır. Yine Neriman’ın gezdiği ve Macit ile randevulaştığı Beyoğlu semti ise Batı’nın modern yüzüdür. Bu iki ayrı semtin insana sunduğu geleneksellik ile modernliğin tezatlıkları Neriman’ı dâhil olduğu Doğu’yu, yani geleneksel yaşayış tarzını sorgulamaya, hatta beğenmemeye sevk eder. Neriman’da ruhsal entegrasyon yitimine yol açan Doğu-Batı dualitesi “yaşanacak mekân” konusunda da kendini açık eder (Safa, 2023: 45).

Neriman’da Fatih semti köhnemişlikten uyanan bir nefreti, Beyoğlu semti ise konfordan gelen cazibeyi açığa çıkarır. Her ne kadar Neriman’ın

yaşantıladığı ikilemler üzerinden Türk toplumunun dissosiyasyon portresi temsili bir ifadeye kavuşsa da esasen İstanbul'daki semtlerin gerek fiziki görünümüne dair ayrılıkları gerekse bu semtlerde yaşamını idame ettiren halkta takip edilen Doğu-Batı zihniyet farklılıkları Türk ulusunda görülen toplumsal dissosiyasyona doğrudan işaret eden manzaralar olarak dikkati çeker. Yine Neriman, bu doğrudanlığı bizzat şöyle dillendirir:

“Oturduğum ev, konuştuğum adamlar çoğu sinirime dokunuyor. O Fatih meydanının önünden geçerken meydan kahvelerinde bir sürü işsiz güçsüz, softa makulesi adamlar oturuyorlar. (...) Dün Tünel'den Galatasaray'a kadar dükkânlara baktım. Esnaf bile zevk sahibi. İnsan bahçede geziniyormuş gibi hissediyor. Her camekân çiçek gibi. En âdi eşyayı öyle biçime getiriyorlar ki mücevher gibi görünüyor. Sonra halkı da bambaşka.” (Safa, 2023: 27-28)

Aynı zamanda Şinasi ile Macit, Fatih ile Harbiye yani öz itibarıyla Doğu ile Batı arasında kalan, söz konusu ikiliklerin arasında ruhsal düzeyde bölünme yaşayan Neriman -yani Neriman'ın temsil ettiği Türk toplumu-mekân odağında Fatih ile Harbiye'yi birbirine bağlayan tramvay gibidir (Safa, 2023: 30). Nasıl ki romanda bu tramvay “ara-koridor mekân” ise Neriman da psikotoplumsal dualiteler arasında kalmış ve sıklıkla iki şey arasında gelgitler yaşayan bir karakter örneği olması hasebiyle “ara-koridor kişilik” olarak ifade edilebilir. Nitekim “Mekânı kendi ruhsal yapısına göre anlamlandıran kahraman, yutucu ve besleyici mekânlar arasında sürekli hareket, gelgit halindedir.” (Yıldırım, 2017: 102) Neriman, roman sonuna değin ne tam anlamıyla Şinasi'ye ya da Macit'e ne Fatih'e ya da Harbiye'ye ne de asli olarak Doğu'ya ya da Batı'ya ait olamaz. Fakat roman sonunda öz kimliğini biçimlendiren mekâna, Fatih'e döner. Böylelikle âdeta roman başında rotasını Batı'ya doğru oluşturan tramvay -yani Neriman, yani Türk toplumu-, roman sonunda geldiği Doğu'ya dönerek gelgitli psikolojik/sosyolojik bir durumu daha da somutlaştıran bir araç olur.

Türk toplumu yaşayışında takip edilen “iki çehreli”lik Tanzimat'tan bugüne değin kendini var etse de Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu gelişmelerine tekabül eden zaman dilimi (1911-1923) -ki bu zaman dilimi Türk toplum tarihinin en parlak zaman dilimlerinden biridir- toplumsal dissosiyasyonun had safhada yaşantılandığı bir süreç olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte kendi öz değerlerini -Doğu'yu- inkâr eden ve Batılılaşmayı ilke edinen bir toplumun

kendi kendini bulma, yani “kimlik erimesi” ile “kendileşme” arasında âdeta savaş veren “araf” kimliğine muayyen bir kimlik atfetme çabası söz konusudur. Peyami Safa, *Fatih Harbiye*’de olay örgüsünün zaman unsuru olarak Türk toplumunda açığa çıkan dissosiyatif reaksiyonların had safhaya ulaştığı bu süreci işlemiştir. Öyle ki Neriman’ı Neriman yapan da -Neriman’ın temsil ettiği Türk toplumunun ruhunda yaşantılanan entegrasyon yitimi de- biraz da bu sürecin etkisidir, denebilir. Romanda zaman unsuru, “Lozan sulhundan sonra, resmi Türkiye’nin de kanunla herkese kabul ettirdiği bu asrileşme, Neriman’ın ruhunda gizli gizli yaşayan bu iştihaya en kuvvetli gıdasını vermişti.” (Safa, 2023: 60) ifadesiyle dile getirilir. Dolayısıyla Lozan Barış Anlaşması’nın imzalandığı 1923 yılı romanda yirmi iki yaşındaki Neriman’ın “şimdi”sine tekabül eder. Bu demektir ki Neriman, Osmanlı İmparatorluğunun yıkıldığı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu süreçle yoğrulmuş “araf” nesline has bir bireydir. Neriman’ın içine düştüğü her bir dualite aynı zamanda içinde bulunduğu zaman diliminin ortaya çıkardığı siyasi ile sosyal çöküşlerin ve yeniden yapılanma çalışmalarının birer sonucudur. *Fatih Harbiye*’nin zaman unsuruyla da değerlendirildiği takdirde Neriman, her halükârda Türk toplumunun dissosiyasyon portresini temsil etme işlevini yerine getiren bir karakterdir.

Romanın özel ya da dar sınırında Neriman, geniş sınırında ise karakter-mekân-zaman üçgeni üzerinden toplum düzeyinde yaşantılanan Doğu-Batı dualitesi ve akabinde toplumsal dissosiyasyon aktarılır. Bunlarla birlikte yine romanda dile getirilen dualiteyi besleyen ve belirgin kılan temsili bazı ifadeler göze çarpar: Dârüelhan’da alaturka ile alafranga kısımlarının bulunması, bahsi geçen birtakım alafranga-alaturka eşyalar, Doğu’nun miskin bir kediye Batı’nın ise daima atılgan bir köpeğe benzetilmesi, ud ile keman enstrümanları aracılığıyla mevcut dualiteye işaret ediş... Denebilir ki Peyami Safa, roman boyunca toplum yaşayışındaki “iki çehreli”liği temsili bir anlatım tarzıyla destekleyerek okuyucuya vermeye çalışır. Mevcut olanı inkâr edişten doğan bu dualite, aynı zamanda “gerçekliğin doğru algılanmasına müdahale eden maladaptif bir savunma mekanizması” örneğidir. Öz aldatmanın ya da inkârın şiddeti ve sıklığı “dissosiyatif inkâr fenomeni”ni açık eder. Dissosiyatif inkâr fenomeni, bireyin/toplumun “tekil bilinçten çoklu bilinç sistemine geçme deneyimi”ni ifade eder. Esasen “çoklu bilinç sistemi” tüm insanlarda mevcuttur fakat ruhsal dengiyi sarsan yaşantılar neticesinde açığa çıkan “inkâr fenomeni” bilinç düzeyindeki “uyumsuzluğu” ve “işlevselliği” bozar hatta travma ile ilişkili

dissosiyatif bozuklukların meydana gelmesine zemin hazırlar. Böylece dissosiyatif zeminli bir “çoklu bilinç sistemi”nden söz edilebilir (Öztürk, 2022a: 3, 5-6). Peyami Safa da tam anlamıyla dissosiyatif inkâr fenomeni-çoklu bilinç sistemine geçiş bağıntısını romanının olay örgüsünde temsilî unsurlardan istifade ederek ve neden-sonuç ilişkisi hâlinde verir. Kısacası yazar, öz kimliği inkârdan doğan çoklu kimlik görünümünü hem estetik hem de mantık yörüngesinde dile getirir.

Erdinç Öztürk, dissosiyatif inkâr fenomenini dissoanaliz kuramı ekseninde ele almıştır. Dissoanalitik açıdan şiddet ya da şımartılma odaklı yanlış çocuk yetiştirme stilleri, kitlesel baskılar, kronik çocukluk çağı travmaları, uyaran azlığı, uyaran fazlalığı, optimal bilgi ve tecrübe yoksunluğu, “psikotoplumsal bilinç” ve “mutlak gerçekliğin farkındalığı” üzerinde dönüşümlere ve “dissosiyatif inkâr”lara neden olur. Psikotoplumsal bir başkalaşım geçiren insanlar içinde yaşadığı sistemler tarafından kontrol edilebilir, izlenebilir, kaydedilebilir hatta travmatize edilebilir bir yapıdadır ki bu durum, onları önemli ölçüde dissosiyeye etmektedir. Postmodern toplumlarda baskı ve kontrolün neden olduğu “travmatizasyon” ve “yabancılaşma” hatta “herkesleştirme” süreçleri karşısında yaşanan hem “klinik dissosiyasyon” hem de “toplumsal dissosiyasyon” kökenli psikopatolojik dinamikler, kitlesel şiddetin ortaya çıkışını imkanı kılmaktadır. Öztürk, ulus ve toplulukların, içine hapsedikleri dominant sistemler ve liderler tarafından “toplumsal dissosiyasyon” yaratılarak “kontrol edildiğini”, “itaat ettirildiğini” hatta “yönetildiğini” öncül bir önemle vurgulamaktadır (Öztürk, 2022b: 1359).

Yazar, romanı bir sona bağlamak için ise romanın ana karakteri Neriman’ı bir tercihe zorlar. Dualiteler ve yabancılaşma karşısında kendileşme arzusunda olan Neriman’da özgürleşme ve boyun eğme gitgelleri hakimdir. Her ne kadar Türk toplumu bünyesinde yaşantılanan Doğu-Batı dualitesi, diğer bir deyişle travmatik açmaz çözümlenemese de yazar, Türk toplumunu temsil eden Neriman bir anda kendi düşünce dünyasının temsilî karakteri yapıverir ve Neriman’ı -bizzat yazarın kendisinin de tarafı olduğu- Doğu’nun öznesi kılar (Safa, 2023: 119). Batılı Macit’in ve Batı’ya dair yaşayış biçimlerinin tazyiki altında bocalayan, kendi öz kimliğini inkâra giden ve bu doğrultuda “kimlik erimesi” yaşayan Neriman -yani Türk toplumu- roman sonunda öz kimliğini kabul ile “kendileşme”yi başarır. Bunda dayısının kızlarından dinlediği intihar hikâyesi ve bu hikâyede akıbeti intihara varan Rus kızı ile kendi arasında benzerlikler yakalaması tesirli olur. Hülâsa Neriman ruhsal

boyutta yaşantıladığı çözülmeyi/parçalanmayı yahut dualiteyi yeniden entegrasyon kazanımıyla nihayete erdirir. “Batılı anlayışa yürüyüş bir macera, öze dönüş ise yuvaya, huzura dönüş olarak verilir.” (Tosun, 2015: 26). Ve artık Neriman ait olduğu yerdedir.

SONUÇ

Türk toplumunun Tanzimat’tan bugüne yaşantıladığı Doğu-Batı dualitesi meselesi topluma -ve dolayısıyla özneler- âdeta “iki çehrelî” bir görünüm vermiştir. Bu görünüm Öztürk’ün Dissoanaliz Kuramı kapsamında ele alınan toplumsal dissosiyasyon kavramı ekseninde değerlendirilmeye müsaitliği teşkil etmiştir. Diğer taraftan Türk toplumunu biçimlendiren kültür ile ilişkili unsurlara sirayet eden bu dualite, Türk toplumunun parçası olan edebiyatçıların da tesiri altına almıştır. Bilhassa modern Türk edebiyatı ürünleri incelendiğinde bu meselenin pek çok kere konu edildiği görülmüştür (Halide Edip Adıvar’ın *Sinekli Bakkal*’ı, Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Kiralık Konak*’ı, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Huzur*’u ve Orhan Pamuk’un *Benim Adım Kırmızı*’sı örnek verilebilir).

Modern Türk edebiyatının öne çıkan yazarlarından Peyami Safa, neredeyse ortaya koyduğu tüm eserlerinde Doğu-Batı dualitesini işlemeyi tercih etmiştir. Yazarın *Fatih Harbiye* adlı romanı söz konusu dualiteyi en belirgin biçimde okuyucusuna aktaran eserlerinden biridir. Temsilî unsurlarla örülü romanın olay örgüsü karakter-mekân-zaman üçgeninde Türk toplumunun dissosiyasyon portresini net bir şekilde betimlemiştir. Romanın ana karakteri Neriman, bu portrenin betimlenmesinde birincil işlevi üstlenmiş ve bizzat Türk toplumunun temsilî karakteri olmuştur. Neriman’ın iç dünyasında yaşadığı Şinasi-Macit, Fatih-Beyoğlu ve hatta Doğu-Batı dualitesi dissoanalitik ekol zaviyesinde “kimlik erimesi” ile “kendileşme” arasında bir gitgel ya da osilasyon yaşadığına işaret etmiştir. Neriman’ın ruhsal yapısındaki bu bölünme bir dissosiyatif bozukluğa benzerlik gösterir. Neriman’ın roman boyunca sergilediği “iki çehrelî” görünüm “tekil bilinçten çoklu bilinç sistemine geçme deneyimi” olarak yorumlanabilir. Elbette ki Neriman hakkında yapılan tüm çıkarımlar, Neriman karakterinin temsil ettiği Türk toplumu üzerinden de yapılmıştır. Romanda Neriman aracılığıyla dile getirilen tüm ikiliklerin toplumsal dissosiyasyonun, yani toplum ruhundaki düşünsel, duygusal ve davranışsal düzeylerdeki entegrasyon yitiminin temsilî ifadesi olduğu vurgulanabilir.

Bunlarla birlikte -her ne kadar Türk toplumunun hâlâ girift bir meselesi olsa da- yazar, Doğu-Batı dualitesini Neriman karakterini romanın

sonunda Doğu'ya, Fatih semtine ve Şinasi'ye ait kılarak sonlandırmıştır. Neriman'ın Batı ile -yaşamına tesir eden dominant unsur ile- karşılaştığı andan itibaren büründüğü ikircikli, kararsız, aidiyetsiz, gergin, sorgulayıcı ve isyankâr haletiruhiyesi bir rahatlamaya, başka bir ifadeyle iyileşmeye kavuşmuştur. Neticede Türk toplum bünyesinde devamlılık gösteren muayyen Doğu-Batı dualitesi meselesi *Fatih Harbiye* romanı aracılığıyla bir toplumsal dissosiyasyon örneği olarak değerlendirilmiştir. Böylelikle toplum ruhunda patolojik bir görünüme mahal veren ve kökenini bireylerin anamnezlerinden alan kolektif bilincin travmatik sahneler esnasında ya da sonrasında bölünmesi/parçalanması durumuna bir kez daha dikkat çekilmiştir!

KAYNAKÇA

Amerikan Psikiyatri Birliği. (2018). Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı (DSM 5). (Köroğlu, E. Çev.), Ankara: HYB Yayınları.

Bingöl, U. (2017). Peyami Safa'nın Romanlarında Doğu-Batı Meselesi Bağlamında Değerler Çatışması. *İdil Dergisi*. 6(31): 891-921.

Kaplan, MM. (1934). *Reconstruction of American-jewish Life. Judaism as a Civilization Toward a Reconstruction Of American-Jewish Life*. New York: Thomas Yoseloff Press.

Krüger C. vd. (2007). Dissociation a Preliminary Contextual Model. *South African Journal of Psychiatry*. 13(1): 13-21.

Öztürk, E. (2021a). Disfonksiyonel Aile Modellerinden Fonksiyonel Aile Modeline: Doğal ve Rehber Ebeveynlik Stili. Öztürk, E. (Ed.). *Aile Psikopatolojisi* (s. 1-39) içinde. Ankara: Türkiye Klinikleri.

Öztürk, E. (2022a). Dissoanaliz ve Psikotoplumsal Bilinç Alyansı Kuramı: İnkâr Travması ve Dissosiyatif Yansıtımlı Kimlik Geçişi. Öztürk, E., (Ed.). *Psikotravmatoloji* (s. 1-40) içinde. Ankara: Türkiye Klinikleri.

Öztürk, E. (2022b). Dissoanalysis as a Modern Psychotraumatology Theory: Denial Trauma and Mass Dissociation Versus Dissociative Revolution and Psychocommunal Therapy. *Medicine Science*. 11(3): 1359-85.

Öztürk, E. (2022c). Modern psikotravmatoloji ve Dissosiyasyon Teorileri. Öztürk, E. (Ed.). *Psikotravmatoloji* (s. 41-69) içinde. Ankara: Türkiye Klinikleri.

Öztürk, E. (2020). *Psikotarih, Travma ve Dissosiyasyon: Çocukluk Çağı*

Travmaları, Savaşlar ve Dissosiyasyonun Anamnezi. Psikotarih (s. 1-21) içinde. Ankara: Türkiye Klinikleri.

Öztürk, E. (2021b). Trauma Based Alliance Model Therapy. Medicine Science, 10(2): 631-650.

Safa, P. (2023). Fatih Harbiye. (97. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Tosun, N. (2015). Peyami Safa'nın Düşünce ve Edebiyatta Öncüleri. Hece Dergisi Peyami Safa Özel Sayısı, 217: 21-31.

Yıldırım, G. (2017). Peyami Safa'nın Fatih Harbiye romanında mekân. Korkmaz, R. & Şahin, V. (Ed.). Romanda Mekân Poetiği ve Çözümlemeler (s. 87-105) içinde. Ankara: Akçağ Yayınları.